

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MİLLİ ELMLƏR
AKADEMİYASI
FƏLSƏFƏ VƏ SİYASİ-HÜQUQ TƏDQIQATLAR
İNSTITUTU
«POLİTOLOGİYA» ŞÖBƏSİ**

SOSIAL-SİYASİ PROBLEMLƏR
(elmi məqalələr toplusu)

IX BURAXILIŞ

Bakı — 2003

Azərbaycanda özəl ali təhsilin yaranma və inkişaf yolları haqqında

Təhsil cəmiyyətin inkişafına fəal təsir göstərən, cəmiyyətdə və mumiyyətlə həyatda baş verən proseslərin mahiyyətini, müəyyən mənada, izündə əks etdirən bir sahədir. Məhz cəmiyyətin həyatında oynadığı bu böyük olu nəzərə alaraq bütün zamanlarda dövrün qabaqcıl adamları təhsil sahəsində nühüm işlər görməyə çalışmışlar. İnkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, hər bir ölkədə təhsilin inkişafı ən önəmli məsələ kimi həmişə ön plana çəkilmiş, bu sahədə planlı, məqsədyönlü islahatların aparılması əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Sovetlər Birliyi dağılıdıqdan sonra həyatın bir çox sahələrində olduğu kimi təhsildə də müəyyən dəyişikliklərə ehtiyac duyulmağa başladı. Belə dəyişikliklərdən biri ali təhsildə özəl bölmənin, başqa sözlə, özəl ali məktəblərin yaranması oldu.

Bu ideyanı ilk olaraq qaldıran indiki Xəzər Universiteti Xalq Təsərrüfatını İdarəetmə İnstitutunun nəzdində «İngilis dilli Azərbaycan Universiteti» kimi, Azərbaycan Universiteti Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində «Ali Humanitar Kolleç» kimi, Qərb Universiteti isə «Gənclər» institutu kimi fəaliyyətə başladılar.

Beləliklə, Azərbaycanda ilk özəl ali təhsil müəssisələri yaradıldı.

Özəl ali məktəblərin yaradılmasında əsas məqsəd 90-cı illərin əvvəllərində artıq ciddi şəkildə böhran keçirən dövlət təhsil sistemində yarış və rəqabət xarakteri verəcək və bununla da təhsilin keyfiyyətini yüksəldilməsinə gətirib çıxaracaq yeni ruhlu, sağlam alternativ təhsil sistemi hazırlamaq idi. Ölkənin ictimai-siyasi həyatında baş verən əsaslı dəyişikliklər buna şərait yaratdı.

1992-ci ilin dekabrında Azərbaycan Respublikası Təhsil Qanunu qəbul edildikdən sonra həmin Qanunun 31-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 01.02.93-cü il tarixli 60 sayılı qərarı ilə Təhsil Nazirliyi nəzdində Dövlət Ali Ekspert Komissiyası (DAEK) yaradıldı və onun əsasnaməsi təsdiq edildi. Bu komissiyanın əsas işi Azərbaycanda Təhsil Qanunu əsasında özəl təhsil müəssisələrinin yaranma qaydalarının hazırlanması, fəaliyyət normativlərinin müəyyənləşdirilməsi və akkreditasiya olunması idi. Lakin bu dövrdə özəl təhsil müəssisələrinin yaranması prosesində bir sistemsizlik hökm sürür və Nazirlər Kabineti bu məsələyə tam nəzarət edə bilmirdi. Belə ki, DAEK-in müsbət rəyini almış özəl ali məktəblər Nazirlər Kabinetinin uyğun qərarı olmadan fəaliyyətə başlayırdı. Bu səbəblərdən çox çəkmədi ki, mövcud DAEK-in fəaliyyəti zəiflədi və tezliklə dayandırıldı. Yeni ali təhsil ocaqlarının yaranma mexanizmi olmadığı, təhsil siyasətində, təhsilin idarə olunmasında hakimiyyətsizliyin hökm sürdüyü bir

dövrde paradoksal olsa da, özəl təhsil müəssisələri yaranmaqda idi. Artıq 1994-cü ildə belə təhsil ocaqlarının sayı xeyli artmışdı.

Belə bir dövrdə, 1993-cü il 29 iyul tarixli 413 sayılı qərarla məhz Nazirlər Kabinetinin nəzdində yeni DAEK-in yaradılması məqsədəuyğun hesab olundu.

Təhsildə dövlət mənafeyini qorumaq, özəl təhsil sistemini tənzimləmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1994-cü il 24 sentyabr tarixli 212 sayılı fərmanı ilə Nazirlər Kabineti yanında yeni DAEK yaradıldı.

Beləliklə, fəaliyyətdə olan özəl təhsil müəssisələri yenidən təzə yaradılmış DAEK-in müsbət rəyini almalı oldular. Təxminən 3 ay müddətində DAEK-in xüsusi komissiyaları özəl ali məktəblərdə tədris proqramları, kadr potensialı, maddi-texniki baza, beynəlxalq əlaqələr və s. məsələləri diqqətlə öyrənərək, bir sıra özəl ali məktəblərin fəaliyyətinin məqsədəuyğunluğu haqda Nazirlər Kabineti qarşısında vəsatət qaldırdı. Bundan sonra Nazirlər Kabinetinin uyğun qərarları ilə məktəbin, 2 il müddətində 16 özəl ali məktəb dövlət qeydiyyatına alındı.

Artıq özəl ali məktəblərin sayı sürətlə artmağa başlayırdı və bu proses belə təhsil müəssisələrinin yaranmasını məqsədəuyğun saymayanları narahat etməyə başlayırdı və artıq aydın idi ki, sürətlə artmaqda olan və ictimaiyyət tərəfindən birmənalı qarşılanmayan, çoxminli tələbə auditoriyası qazanmış özəl təhsil ocaqlarının qarşısının alınması güc ilə deyil, belə təhsil müəssisələrinin ciddi yaranma mexanizminin hazırlanması vasitəsilə ola bilərdi. Belə bir mexanizmin hazırlanması əslində fəaliyyətdə olan DAEK-in əsas məqsədi və vəzifəsi olmalı idi. Bu işin öhdəsindən gəlməyə çalışan DAEK yeni ali məktəblərin yaranma prosesini qanuni tənzimləməyə çalışır, bunun üçün bir mexanizmi hazırlayırdı və bununla da yeni özəl ali məktəblərin yaranması üçün hüquqi baza hazırlamış olurdu.

Beləliklə, cəmiyyətdə gedən dəyişikliklər cəmiyyətin inkişafı üçün təhsilin hüquqi bazasının dəyişdirməyə başladı.

Keçid dövründə belə bir hüquqi bazanın hazırlanması heç də sadə iş deyildi. İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemi və qanunvericilik təcrübəsinin dərindən öyrənilməsi, bu işlə məşğul olan təşkilatın tam müstəqilliyi məsələsi, demokratik idarəetmə prinsipləri ilə Azərbaycanda bu sahədə hazırlanmış qanunlar arasında uzlaşmaya nail olmaq lazım idi.

Ümumiyyətlə, təhsilin hüquqi bazası aşağıdakıları tənzimləməli idi: 1. Yeni təhsil ocaqlarının yaranma və fəaliyyət prinsiplərinin hazırlanması; 2. Təhsil ocaqlarının dövlətdən yardım alma mexanizminin hazırlanması; 3. Dövlət tərəfindən yardımın dayandırılması mexanizminin hazırlanması; 4. Təhsil müəssisələrinin (dövlət və özəl) fəaliyyətinin dayandırılması prinsiplərinin hazırlanması;

Bu gün Azərbaycanda belə prinsipləri tənzimləyən bir mexanizmin olmaması, özəl ali təhsilin inkişafına mane olan, onun inkişaf sürətini ciddi ləngidən səbəblərdəndir.

Azərbaycanda özəl ali təhsilin yaranma və inkişaf tarixinə edilən bu

ekskurs göstərir ki, respublikada DAEK-in mövcud olduğu müddətdə özəl ali məktəblərin yaradılması, hansı ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlanması, tələbə qəbulunun planlaşdırılması və digər bütün məsələlər məhz DAEK tərəfindən həll edilmişdir.

Nazirlər Kabinetinin 1997-ci il 2 avqust tarixli 98 sayılı qərarı ilə Nazirlər Kabineti yanında mövcud DAEK-in fəaliyyəti dayandırıldıqdan sonra isə özəl ali məktəblərin fəaliyyəti ilə bağlı bütün məsələlər Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən həll edilir. Belə ki, özəl ali məktəblərdə tədris proqramlarının təsdiqi, tələbə qəbulu planının müəyyənləşdirilməsi, hansı ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlığının aparılması, maddi-texniki bazası və elmi-pedaqoji kadr potensialı zəif olan ixtisaslar üzrə kadr hazırlığının dayandırılması, məzunlara dövlət nümunəli diplomların verilməsi və s. kimi məsələlər məhz Təhsil Nazirliyinin səlahiyyət dairəsindədir.

Ümumiyyətlə, ali məktəblərin fəaliyyətinə tam nəzarətin bir orqan tərəfindən həyata keçirilməsi (istər DAEK, istərsə də Təhsil Nazirliyi) məsələlərin nizamlanmasında müsbət rol oynayır. Lakin Təhsil Nazirliyi də bəzi məsələlərin həllində sərbəst səlahiyyət sahibi deyil. Təhsil Nazirliyi ali məktəblərə daha yaxın olduğu halda bir sıra məsələlərin ali məktəblərlə birbaşa əlaqəsi olmayan yuxarı hakimiyyətdə həll olunması çox vaxt qeyri-real addımlara gətirib çıxarır. Tələbə qəbulu işinin Təhsil Nazirliyi ilə faktik heç bir əlaqəsi olmayan bir quruma tapşırılması və Təhsil Nazirliyinin bu prosedən kənarda qalması, ölkənin ali təhsil müəssisələrinin bu qurumun «yedəyinə» bağlanması, təhsil sistemində bütünlüklə cavabdeh olan Təhsil Nazirliyinin və onun tabeliyində olan ali məktəblərin hüquqlarının məhdudlaşdırılması kimi qiymətləndirilir.

Özəl ali təhsil sistemində mövcud problemlərin hüquqi elmi-nəzəri və praktiki cəhətdən həll olunması, özəl ali təhsilin gələcək inkişaf yollarının müəyyənləşdirilməsi aktual məsələdir. Azərbaycanda bu istiqamətdə elə bir ciddi işlər aparılmayıb. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin özəl ali məktəblərin fəaliyyətinə, oradakı mövcud vəziyyətə, onların qarşısında duran vəzifələrə həsr olunmuş xüsusi kollegiya qərarları, özəl ali məktəblərdə təhsilin keyfiyyətinin artırılması yolunda Təhsil Nazirliyi tərəfindən görülmüş işlər, xüsusi normativ sənədlər, sərəncamlar və s., eləcə də özəl ali təhsil müəssisələrinin rektorlarının öz ali məktəbləri ilə bağlı məqalələri, müsahibələri, ali məktəbin rəhbərlərinin özəl ali təhsilin müxtəlif məsələlərinə həsr olunmuş yazıları istisna edilərsə, bu sahədə bir boşluq vardır.

Özəl ali təhsillə bağlı yazıların əksəriyyətində problemin ümumi məsələlərinə toxunulur, tədrisin, təlim-tərbiyənin daxili məsələləri üzə çıxarılır. Ali təhsilin, o cümlədən özəl ali təhsilin bir sıra prinsiplial məsələləri ilə bağlı məqamlar, əsasən, prof. Hamlet İsaخانlı və prof. Səlahəddin Xəlilovun araşdırmalarında öz əksini tapmışdır.

Prof. Hamlet İsaخانlının yazılarında ali təhsil sahəsində, o cümlədən

özəl ali təhsildə dünya təcrübəsi geniş araşdırılır, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi yolunda təhsil sistemində yarış və rəqabət motivlərinə geniş meydan verilməsinin vacibliyi qeyd olunur, “elm, təhsil və mədəniyyətimizin sabahkı yüksək səviyyəsini ancaq dünənki üsullarla təmin etməyin mümkünsüzlüyü” göstərilir, ali təhsilin müxtəlif pillələri arasında əlaqələr geniş təhlil olunur, ali məktəblərdə (istər özəl, istərsə də dövlət) elmi tədqiqatların həmişə ön plana çəkilməsi vacibliyi əsaslandırılır, “Qərbi Avropa və Amerika modellərinin öyrənilməsi və onların bizim ənənələri, şəraiti nəzərə almaqla Azərbaycanda tətbiq olunması” ali təhsildə müvəffəqiyyətə aparan yollardan biri kimi qiymətləndirilir.

Prof. Səlahəddin Xəlilovun “Təhsil sistemi: nəzəriyyə və praktika” kitabında “Azərbaycanda müasir təhsil sistemi və onun qarşısında duran vəzifələr, Qərbdə təhsilin xüsusiyyətləri aşkar edilir və Azərbaycanda təhsil sisteminin müasir sivilizasiyanın müsbət ənənələri zəminində qurulması zərurəti əsaslandırılır”. Müəllif dövlət və özəl tədris müəssisələrinin bəzi mübahisə doğuran məsələlərini müqayisəli şəkildə təhlil edir, ciddi fəlsəfi ümumiləşdirmələr aparır.

Bütün bunlarla yanaşı, qeyd etməliyik ki, Azərbaycan üçün məqbul özəl ali təhsil konsepsiyasının elmi-nəzəri əsasları hələlik tam şəkildə işlənilib hazırlanmamışdır.

Yuxarıda apardığımız təhlillər göstərir ki, 12 illik təşəkkül dövründə müəyyən nailiyyətlər qazanmasına baxmayaraq Azərbaycanda özəl ali məktəblərin olduqca ciddi həll olunmamış problemləri vardır. Bu problemlərin həlli özəl ali məktəblərin yalnız bu günkü fəaliyyətində müəyyən irəliləyişlərə nail olmaq üçün deyil, özəl ali təhsilin gələcək inkişaf yollarının müəyyənləşdirilməsində, ümumiyyətlə, özəl ali təhsilin cəmiyyətdə öz yerinin müəhkəmləndirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla bağlı əsas müddəaları aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Özəl ali təhsil üçün yaradılan hüquqi və mənəvi-psixoloji baza qonaqbəxş olmaqla bərabər, özəl ali təhsilin nəzəriyyə və praktikasının əsas prinsiplərinə cavab vermir, onun fəaliyyətini məhdudlaşdırır.

2. Ölkədə dövlət ali təhsili kimi özəl ali təhsilin də inkişafına dövlət əhəmiyyətli məsələ kimi baxılması, onun dövlətdən yardım alma mexanizminin müəyyənləşdirilməsi və bir sıra başqa məsələlərdə mövcud məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmalı üçün hüquqi və normativ baza təkmilləşdirilməlidir.

3. Azərbaycan hökuməti özəl ali məktəblərin daha səmərəli fəaliyyətinə kömək məqsədilə onlara uzunmüddətli azfaizli kreditlərin verilməsini (tikinti və başqa yollarla maddi-texniki bazanın təkmilləşdirilməsi və genişləndirilməsi üçün), özəl ali məktəblərin tələblərinə isə (əgər tələbənin ehtiyacı varsa) təhsil haqqını ödəmək üçün müəyyən kreditlər ayrılmasının (konkret müddət ərzində qaytarmaq şərti) hüquqi və praktik məsələlərini həll etməlidir.

4. Hökumət orqanları tələbə qəbulu işində özəl ali məktəblərə

sərbəstlik verilməsi ilə bağlı bu ali məktəblərin nizamnamələrinin hərfinə və ruhuna riayət etməlidir.

5. Ali təhsilin idarə olunmasında mövcud çoxpilləlik aradan qaldırılmalı, ali məktəblərə geniş müstəqillik verilməli, təhsilin keyfiyyətinə nəzarət isə yalnız konkret bir dövlət orqanı (məsələn, Təhsil Nazirliyi) tərəfindən həyata keçirilməlidir. Müxtəlif dövlət orqanlarının özəl ali məktəblərin fəaliyyətinə müdaxiləsinin məhdudlaşdırılması və qarşısının alınması özəl ali məktəblərin normal və səmərəli fəaliyyəti üçün mühüm şərtlərdən biridir.

6. Özəl ali məktəblərdə müxtəlif ixtisaslar üzrə kadr hazırlığı məsələsinə bir stabillik və sistemlilik gətirilməsi vacibdir. Bununla belə müəyyən bir ixtisas üzrə kadr hazırlanması üçün maddi-texniki bazaya, kadr potensialına malik olan özəl ali məktəbə bu ixtisas üzrə qəbul aparılmasına imkan verilməlidir.

7. Ali məktəblərdə (istər dövlət, istərsə də özəl) mütəxəssis hazırlığında yüksək keyfiyyətə nail olmaq məqsədilə tələbələrin ali məktəblərə qəbul olunduqdan sonra kursdan-kursa keçməsi və məzunluq zirvəsinə çatması prosesinin, eləcə də onların bilik səviyyələrinin yoxlanılmasının və qiymətləndirilməsinin yeni daha əlverişli və müasir forma və metodları tətbiq edilməlidir.

8. Özəl ali məktəblərin məzunlarına dövlət nümunəli diplomların verilməsi məcburiyyəti respublikanın hazırkı siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyətində məqbul sayıla bilər. Amma dünyada ali məktəblərin (istər özəl, istərsə də dövlət) məzunlarına onların özünəməxsus diplomların verilməsi təcrübəsinin varlığı yaddan çıxarılmamalıdır.

9. Özəl ali məktəblərin məzunlarının dövlət orqanlarında işlə təmin olunma məsələlərində dövlət ali məktəblərin məzunları ilə bərabər hüquq malik olması yalnız nəzəri deyil, praktiki cəhətdən təmin olunmalıdır. Özəl ali məktəblərin məzunlarının müəyyən dövlət orqanlarında (hüquq-mühafizə orqanları, tibb sahəsində) işə qəbul olunmaması ilə bağlı yaradılan sınıq çətinliklər özəl ali məktəblərdə həmin ixtisaslar üzrə kadr hazırlığına mane olan əsas amillərdəndir. Demokratik, sivil dövlətin fəaliyyətinin prinsip və metodlarına yad olan bu «iş üslubunun» aradan qaldırılması özəl ali təhsil nüfuzunun qalxmasının mühüm şərtlərindən biridir.